

Ekonomi och gemenskap¹

Innehåll

1 Välkända problem – mindre kända lösningar	1
2 Den ekonomistiska tankemodellen	2
Den ekonomiska människan	2
Den osynliga handen	3
Enkla mätetal	3
3 Kritiken i 8 punkter	3
4 Att tänka som en ekonom underminerar det gemensamma: Stephen Marglin	5
Sammanhållningen hotas	5
Tre exempel	6
Konsumismen och tidsandan	6
5 Den moraliska dimensionen och hoten mot kapitalismen: Amitai Etzioni	7
Terminologin ett problem	7
Samhällsvetenskaplig frontalattack	7
Marknadens principer riskerar att underminera kapitalismen	8
6 Garrett Hardin och det gemensammas tragedi	9
7 Tragedin behöver inte vara en tragedi: Elinor Ostrom	10
Att nyttja gemensamma resurser	10
Hur blir gemensamma resurser gemensamma?	10
Komplexitetens välsignelser	11
Bortom kustfisket?	11
8 Ord i rättan tid: om vetenskapen, tidsandan och de intellektuella	12
9 Det gemensamma och den svenska samhällsmodellen	13
Referenser	14
Huvudreferenser	14
Aktuellt om den svenska välfärdsmodellen	14
Övriga referenser	14

1 Välkända problem – mindre kända lösningar

Tankemönster från den ekonomiska vetenskapen, särskilt ämnet nationalekonomi (*Economics*), präglar oss hårt. Jag tänker citera Keynes, reflektera över vad "Thinking like an economist" betyder och (åter-)använda begreppet ekonomism. Framställningen präglas med nödvändighet av polemik – som jag gärna vill transformera till dialektik. Det ekonomiska tänkande som sätter individualism, egoism och konkurrens i centrum

¹ Detta är en utvidgad version av ett föredrag vid Sommarakademin 2014 i Lund. Sammanhållande för denna är Ingrid Rasch, numera bosatt i Malmö. Hon stått bakom många kulturella innovationer, till exempel Lokala folkhögskolan och föreläsningsserien Tredje Rummet.

ställs mot gemenskapens värden och förutsättningar. Den ekonomistiska – eller mer precist uttryckt: den neo-klassiska – tankemodellen dominerar stort, både i vetenskapen och politiken, men som vi kommer att se finns det ändå ganska gott om begåvad polemik.

Däremot är det svårare att få fatt i alternativen: forskningsresultat, tankemodeller, politiska rekommendationer som placerar *det gemensamma* i centrum. Jag tänkte därför slå följe med några avvikande tänkare, och då lägga särskild vikt vid dem som på empirisk vetenskaplig grund kan erbjuda *gemenskapande alternativ* till de tankemönster som propageras av flertalet ekonomer. Professor Elinor Ostrom, som tilldelades Nobelbelöningen i ekonomisk vetenskap 2009, måste få en helt central roll här. Men jag vill också lyfta fram några andra perspektiv och jag tänker göra det med direkt hänvisning till ett litet antal namngivna forskare. Två av dem kommer att få en särskild nisch, nämligen Stephen Marglin, professor i Economics vid Harvard, och Amitai Etzioni, professor i sociologi vid Columbia University.

Några av mina andra favoriter kommer också till tals. John Maynard Keynes (som kallats 1900-talets störste ekonom), John Kenneth Galbraith (som skrev *Överflödets samhälle*, 1958) och min vän Gunnar Myrdal. Det finns givetvis skäl att nämna grundaren till alltihop: Adam Smith, moralfilosofen som blev den förste moderne nationalekonomen.

Däremot kommer jag inte att uttryckligen beröra *marxistisk* teori och kritik, annat än i den allmänna meningen att alla moderna ekonomer i någon mån måste förhålla sig till Marx och hans efterföljare. Detta av två skäl: dels kan jag inte området och det är bättre att Sven-Eric Liedman och andra kompletterar med det som behövs, dels gör faktiskt ingen av mina källor till denna framställning några tydliga passningar till marxistisk terminologi eller teori.

2 Den ekonomistiska tankemodellen

Denna tankemodell har tre grundläggande drag:

Den ekonomiska människan

Homo oeconomicus eller *The economic man* är en föreställning eller modell över mänskligt beteende som präglades under slutet av 1800-talet. Den hänvisar till en hypotetisk individ, som agerar rationellt, har full information om alla alternativ, och bygger sina beslut helt på sitt egenintresse. Han antas kalkylera för att maximera sin egen "nyttofunktion" (utility function). I varje situation som innefattar ett val kan man därför räkna ut det bästa alternativet.

Modellen möjliggör många teoribyggen och det är säkert därför som den fått sådant genomslag. De ekonomer som laborerar med förutsättningen om *Homo oeconomicus* medger att det inte är en helt korrekt eller fullständig bild av verklighetens människor men vidhåller att den liknar dessa – eller genomsnittsbeteendet i vissa situationer – tillräckligt mycket för att kunna utgöra grunden för samhällsekonomiska analyser. Mycket ofta används föreställningen om den ekonomiska människan utan att man är medveten om att man gör det: i många ekonomiska resonemang finns alltså inbyggda antaganden av ganska precis och speciell natur.

Den osynliga handen

I *Nationernas välstånd* (1776) identifierar Adam Smith en viktig **marknadsekonomisk princip** – att en individ som handlar till nytta för sig själv också indirekt handlar till nytta för samhället eller kollektivet. Han kallade denna princip för den osynliga handen (*the invisible hand*).

Genom att föredra att ge sitt stöd till inhemsk industri framför utländsk industri, eftersträvar han bara sin egen säkerhet; och genom att driva denna industri på så vis att dess produkter får största värde, eftersträvar han bara sin egen vinning, och han leds, som i så många andra fall, av en "osynlig hand" att gynna ett mål som inte varit någon del av hans syfte. Inte heller är det alltid till samhällets nackdel att detta inte varit någon del av hans syfte. Genom egennyttan gynnar han ofta samhället mer än när han verkligen eftersträvar detta. Jag känner inte till att särskilt mycket gott någonsin åstadkommit av de som driver handel till samhällets gagn.

Smith framhöll att det är bagarens egennyttan vi har att tacka för att vi har bröd på bordet, inte hans människokärlek. Självintrasse, **konkurrens**, **utbud och efterfrågan** i samverkan skapar det vi kallar **marknaden**. I modern mikroekonomi blir det centrala begreppet jämvikt (*equilibrium*) som uppstår när köpare och säljare med hjälp av priset på en vara eller tjänst nått fram till "rätt" resultat (vilket ofta också framställs som det "rättvisa" resultatet).

Enkla mätetal

Ett tredje grunddrag i det ekonomiska tänkandet är att man föredrar enkla – helst endimensionella – mått framför mångdimensionella och kvalitativa beskrivningar. Att översätta alla faktorer till kronor och ören gör dem jämförbara. Att räkna ut en BNP skapar ett mått som är lätt att förstå och därför får onaturligt stort genomslag. (fysiken som vetenskaplig förebild). Paul Samuelson mottog Nobelbelöningen i ekonomi år 1970 och sade då i en intervju för svensk TV att det är klart att andra samhällsvetare är avundsjuka på ekonomer som har så fasta och pålitliga verktyg: "*economics is the hardest of the soft sciences*". Det är fysik och matematik som fungerar som vetenskapliga ideal för ekonomer, snarare än ämnen som sociologi eller psykologi.

3 Kritiken i 8 punkter

Givetvis har många av dessa föreställningar och antaganden utsatts för hård kritik, särskilt under 1900-talet. Det verkar samtidigt som om det mesta av den inte fastnar riktigt (någon slags teflon-effekt) eftersom den återkommer gång på gång. Några av dessa punkter behandlas grundligare form längre fram, så jag ger här bara en liten rapsodi i åtta punkter över kritik som framförts i vetenskaplig och allmän debatt.

1. Den extrema **individualismen** stämmer dåligt med hur samhället och ekonomin faktiskt fungerar. Teorin får bland annat svårigheter att förklara hur det kan uppstå företag: enligt den borde ju alla aktörer hela tiden fråga sig om de inte skulle tjäna bättre på att slå sig ihop med någon annan...
2. Man gör sig blind för **institutioner** och organisationer. Det verkar självklart att man – vid sidan av det individuella egenintresset – borde ta hänsyn både till sammanslutningar (som fackföreningar, handelskammare eller partier), liksom till sådana fenomen som vanor eller professionella värderingar. Redan under början av 1900-talet uppstod därför ett spår som kan kallas institutionell

ekonomi. Det stora namnet är den utomordentligt originelle Thorstein Veblen, verksam i början av 1900-talet; en av företrädarna under senare tid är Gunnar Myrdal. Adam Smith var medveten om detta med organisationer var ett problem inom hans teori, och han hävdade bland annat att det borde vara förbjudet för företagare att sammansluta sig: det skulle obehagligen leda till att de skörtade upp konsumenterna.

3. Man gör sig också blind för **maktförhållanden**. Detta beror på fixeringen till att jämvikt (*equilibrium*) är centralt i den ekonomiska analysen. Att en stor och rik aktör har bättre förutsättningar än en liten och fattig att få sin vilja igenom borde vara självklart. J K Galbraith går i ett sitt ordförandetal (1973) till det amerikanska ekonomförbundet, "Power and the useful economist", till hårt och raljant angrepp mot sina kolleger, och visar hur troskyldigt (men sällan medvetet korrupt) som de går maktens ärenden, och teoretiserar till fördel för kapitalintressen och stora företag.
4. Att marknadens osynliga hand innebär att goda syften (ett allmänintresse) främjas med hjälp av dåliga motiv (egenintresse och tävlan) är ingen hemlighet. Men det innebär ett **moraliskt dilemma** och detta förnekas alltför ofta. (Jag återkommer till det.) John M Keynes är som vanligt skarp: *Capitalism is the astounding belief that the most wickedest of men will do the most wickedest of things for the greatest good of everyone.*
5. De **antaganden om människan** och hennes motiv som sammanfattas i *economic man* är helt enkelt felaktiga. Myrdal hävdar att de går tillbaka på länge sedan övergiven psykologisk forskning. Herbert Simon (Nobelbelönad i ekonomi år 1978) som ägnade stor kraft åt att studera ekonomiska beslut kom till helt andra slutsatser. Amitai Etzioni (som jag återkommer till) går igenom mängder av forskningsresultat och finner stora komplikationer med antagandena i det han kallar *the neo-classical paradigm*.
6. Betonningen av balans och marknadsbeslut gör att snabba processer och **kortsiktiga beslut** favoriseras av teorin, till förfång för långa trender och strategiska överväganden. Detta är dock inte helt entydigt. Den store Keynes, uppenbart irriterad över (andra) kritikers hänvisning till att man borde tänka mer långsiktigt utbrister i en kommentar: *Long run is a misleading guide to current affairs. In the long run we are all dead.* Vilket inte hindrade samme Keynes att skriva ett par briljanta essäer om ekonomi och arbete på lång sikt!
7. De **endimensionella kalkyler** som föredras och föreskrivs av teorin är problematiska särskilt för samhällsekonomin. Praktexemplet är BNP, en statistisk efterhandskonstruktion innehållande stora felkällor, som via begreppet tillväxt (eller "ökad tillväxt" som det ibland heter, med en matematisk snubbelformulering) fått en onaturligt stor plats och bidrar till fördumningen av det offentliga samtalet (för en aktuell replik se Andreas Carlgren m fl, DN debatt 6 juli 2014)
8. Ekonomisk teori blir **politik i vetenskaplig förklädnad**, i huvudsak då borgerlig, konservativ eller liberal, politik. En ung och arg Gunnar Myrdal gjorde redan 1930 upp med den då tongivande generationen ekonomer, som han menade argumenterade för konservativ politik med hänvisning till vetenskapen, i skriften *Vetenskap och politik i nationalekonomin*. Socialdemokraten och nationalekonomen Villy Bergström (se Eklund 2004) undrar: "Varför är nationalekonomer till alldeles övervägande del borgerliga, eller mera precis liberala, i sin samhällssyn?... Den enskilda nyttomaximerande människan är..."

identisk med liberalismens människouppfattning. Man kan säga att en nationalekonom är en person med doktorsgrad i liberalism." Ekonomernas tilltro till marknaden har sin spegelbild i misstro mot staten. En förklaring till detta är att nationalekonomin till mycket stora delar handlar just om marknader, särskilt för varor. Forskning och utbildning om tjänster eller om den offentliga sektorn är förhållandevis eftersatt. Och det brukar ju vara så att det man anser sig veta något om framstår som mer legitimt än det som ser vagt och obeforskat ut.

4 Att tänka som en ekonom underminerar det gemensamma: Stephen Marglin

Stephen Marglin är professor i *Economics* vid Harvard (liksom många prominenta ekonomer före honom, både *mainstream* och avvikare; bland de senare finns J K Galbraith). Han började som närmast underbarn i matematisk ekonomi (ekonometri) vilket var grunden till hans utnämning 1968 som fast anställd (*tenured*) professor – enligt uppgift en av de yngsta någonsin. Men sedan hände flera saker. Han skrev bland annat ett mycket uppmärksammat arbete i vilket han hävdade att den industriella revolutionen måste förstås som en förändring i makt, organisation och kunskap; inte bara teknik och ekonomi (*What do bosses do?* 1974). Han började också studera och undervisa i ekonomi på plats i fattiga länder, som ju hade en helt annan kultur än den västerländska. Båda dessa saker har påverkat honom till en starkt kritisk inställning till de dominerande tankarna inom ämnet. Därför är det inte konstigt att han i dag inte är fullt accepterad (för att uttrycka sig försiktigt) av kollegerna på Harvard. Han undervisar en "alternativkurs" vartannat år men är i övrigt utdefinierad.

Sammanhållningen hotas

Marglins tes i boken *The Dismal Science* (2008) är att det ekonomiska tänkandet motverkar och underminerar sammanhållningen i ett samhälle. Underrubriken är *How thinking like an economist undermines community*. Det är lite lustigt att en standardlärobok i ämnet (Robert H Frank: *Microeconomics and Behavior*, McGraw Hill) inleds med 25 sidor med exempel på hur smart det är att lära sig tänka som en ekonom; exakt samma ordval *thinking like an economist* men omvända värderingar.

Ordet *community* har ingen riktigt bra motsvarighet i svenskan: gemenskap är lite för känsloladdat och samhällsanda för vagt. Sammanhållning är inte heller på pricken, så om man måste välja något så får det bli *det gemensamma* eller *gemensamhet*. Det engelska *economics* bör översättas med nationalekonomi, men även ordet ekonomi får här stå ungefär synonymt med *economics* och nationalekonomi.

Marglins huvudtes är att ekonomiskt tänkande ger övertag åt marknaden som organiserande princip för människors inbördes förhållanden. Detta försvagar banden mellan människor och riktar deras tankar mot abstrakta ting som pengar och äganderätt snarare än mot människor och grannrelationer. Vi ska notera att han med *community* i första hand avser band mellan människor på en lokal, konkret, mellanmännisklig nivå. Att stater finns, och behövs, som sammanhållande och i viss mån reglerande kraft i ekonomin erkänns av alla ekonomer (om än med olika grad av skepsis). Men man kan inte lita till staten för att garantera *community*. Detta är en viktig tanke för Marglin och – som vi strax ska se – en helt central punkt även för Ostrom.

Marglin är värtalig och grundlig i sin kritik mot den ekonomiska vetenskapens människosyn och kunskapsteoretiska antaganden, och berör på ett eller annat sätt alla de åtta punkter som jag redovisade nyss som en sammanfattning. Att den ekonomiska människan i bästa fall är en halvsanning om människors motiv och beslut, samtidigt som marknaden förstärker och ger företräde åt de krafter som drar isär i stället för att förena människor. Han ger eftertryck åt sina teser med exempel.

Tre exempel

Det första gäller lantbrukaren vars lada brunnit ner. Förr i världen var det naturligt och normalt att vända sig till grannarna i byn som hjälpte till att bygga upp ladan igen: det fanns en naturlig förväntan som innebar att den som kom i svårigheter kunde lita på sina närboende medmänniskor. I dag litar han på försäkringsbolag, och har ingen anledning att vårda sammanhållningen i närmiljön för att gemensamt parera olyckor och förluster.

Det andra exemplet rör det som vi i dag kallar solidarisk handel eller *fair trade*. Ingen förnekar att den som odlar kaffe eller syr joggingskor åt Nike får extremt dåligt betalt (i själva verket mindre än en tiondel av vad vi som konsumenter får betala). Den marknadstroende hävdar att detta är "rätt" utslag, eftersom produktiviteten i detta led är låg, och de alternativ som den arbetande har är ännu sämre betalda. Att söka få upp lönerna skulle innebära sänkt effektivitet. Ett helt annat sätt att tänka är att vi har något gemensamt med dem som odlar vårt kaffe eller syr våra skor. Vi vill att de ska ha det bättre och tjäna mer pengar, och gärna samtidigt att de parasitära mellanhändernas marginaler krymper. Gemensamhet ger ett annat utslag än den rena marknaden.

Marglins tredje exempel är än mera drastiskt och handlar om Amish-folket: en kristen grupp på ungefär 200 000 människor i Nordamerika som lever ett gammaldags och enkelt liv. En Amish-pojke fick en svår blodsjukdom, som skulle kunna botas med en mycket dyr medicin. Om gruppen gav upp sina principer och bad regeringen om stöd kunde pojken överleva. Om gruppen själv skulle betala medicinen skulle dess ekonomi bryta samman. Efter noggrann prövning visade det sig att gemenskapens principer och framtid vägde tyngst. Amishfolket behöll sin identitet som oberoende gemenskap, pojken fick ingen medicin och dog efter tre veckor.

Konsumismen och tidsandan

Marglin gör det alltså inte lätt för sig. Utifrån sin huvudtes att nationalekonomins grundläggande antaganden legitimerar en värld där individer allt mer isoleras från varandra och sociala relationer utarmas väver Marglin ett spännande mönster av vetenskapliga och allmänhumanistiska iakttagelser. Han skriver lätt och flytande med talrika hänvisningar till facklitteratur, historia, skönlitteratur och aktuella debatter.

Ett av de kapitel som jag finner intressantast behandlar frågan varför ekonomiskt tänkande framgångsrikt har slagit följe med konsumismen: "Varför får vi aldrig nog?" ("Why is Enough Never Enough?") Uttrycket *The Dismal Science*, den dystra vetenskapen myntades på 1800-talet, men då var huvudbudskapet att det alltid skulle alltid råda brist på resurser. Knappheten var själva kärnan i ekonomiskt tänkande. Marglin argumenterar övertygande för att slapphet och opportunistik har medfört att denna otidsenliga tanke fortfarande spelar en huvudroll i ekonomiskt tänkande. John Maynard Keynes (Keynes 1931) menade att bortom en viss punkt kommer människor av sig

själva att betrakta sina behov som mättade och rikta sina energier mot icke-ekonomiska aktiviteter (ta del av en lysande översättning av Christer Sanne, 2014). Marglin hävdar med eftertryck att både marknadens logik och "individualistiska kalkyler" skapar ett *intryck* av knapphet, oavsett hur rika vi än i verkligheten är. Det är långt kvar till Keynes' dröm om den post-ekonomiska människan.

Är då denna bok endast kritisk? Har Marglin något att säga om hur analysen av ekonomin i våra samhällen *borde* utföras? Det är visserligen sant att det huvudsakliga budskapet är att rasera tilltron till marknaden och den ekonomiska människan. Att riva för att få luft och ljus räcker förvisso ett långt stycke. Hans uppbyggnadsprogram kan sammanfattas i kapitelrubriken *Taking experience seriously*: ekonomer måste liksom andra samhällsvetare bry sig om hur samhällen faktiskt fungerar och hur människor tänker. Det är inget dåligt program och det för oss över till de två andra forskare som ska få komma till tals, sociologen Amitai Etzioni, och statsvetaren Elinor Ostrom.

5 Den moraliska dimensionen och hoten mot kapitalismen: Amitai Etzioni

Terminologin ett problem

Ekonomismen biter sig fast i samhället genom den särskilda prosa som allt mer infiltrerar även kulturella och intellektuella miljöer. Vi talar utan invändningar om utbud och efterfrågan av kulturella tjänster, om den usla produktivitetsutvecklingen inom skolan och om den vikande marknaden för samtida musik. Ekonomismen, mer eller mindre tydligt utmejslad, bärs upp av inflytelserika människor: civilekonomerna, börsklipparna, kamrerarna och inte minst de tongivande nationalekonomiska forskarna.

Nationalekonomin är trots allt "den hårdaste av alla mjuka vetenskaper" och enligt många ämnesföreträdare har andra samhällsvetare goda skäl att vara avundsjuka. Sällan görs några seriösa försök att "utifrån" gå i närkamp med det som Marglin kallar "thinking like an economist" – kanske av lättja, kanske av kollegiala hänsyn. Men undantag finns.

Så här uttryckte sig för flera år sedan (1969) sociologiprofessorn och sedermera generaldirektören Sten Johansson:

En akademisk profession har specialiserat sig på att studera hur marknaden fungerar. De begrepp som professionen skapat... har i vårt land blivit neutrala eller positivt värdeladdade ord. Med hjälp av denna terminologi kan man analysera ekonomins sätt att fungera så att den framstår som legitim och rationell.

Samhällsvetenskaplig frontalattack

En motsvarande kritik har med stor grundlighet presenterats av den nordamerikanske sociologen Amitai Etzioni. Han är en av de internationellt mest kända och citerade sociologerna, men har dessutom ett par särdrag som kan vara viktiga för att förstå hans ämnesval och engagemang. Han är född i Tyskland 1929 och är uppvuxen på en kibbutz i Israel från 1936 (där han bytte till sitt hebreisk-klingande namn). Även sedan han flyttade till USA 1958 har Etzioni starkt identifierat sig som judisk och israelisk intellektuell. Han har genom skrifter och nätverk av olika slag starkt engagerat sig i det som på engelska och i nordamerikansk debatt beskrivs som *communitarianism*: en "rörelse" som starkt betonar samhällets grundvalar, särskilt de moraliska aspekterna

och ömsesidigheten mellan rättigheter och skyldigheter. Etzioni har i detta ämne publicerat ett par texter, mera som pamfletter, där han argumenterar för en mer gemenskapande samhällsanda: att vi helt enkelt borde bry oss mer om varandra.

Det arbete som jag vill lyfta fram här är dock i första hand vetenskapligt: boken *The Moral Dimension. Toward a New Economics* (Etzioni 1988). I den tar han ett bredare och grundligare grepp än någon annan samhällsvetare jag känner till på det jag själv brukar kalla ekonomismen; han benämner den *the neoclassical paradigm*. Han redovisar sina personliga och politiska motiv för att ge sig in på en så föga opportunn uppgift. Han oroar sig för paradimets kolonisering av debattklimatet, politiken och kulturmiljön – och faktiskt också andra samhällsvetenskaper.

Etzioni tar direkt sikte på huvudantagandena inom det neo-klassiska paradigmet:

- Den ekonomiska människan och människosynen
- Den endimensionella föreställningen om samhällets mål
- Kortsiktig njutning i stället för långsiktigt ansvar
- Vägran att acceptera den roll som maktförhållanden spelar.

I tre stora kapitel läggs antagandena under vetenskaplig granskning, teoretiskt och empiriskt. Grundmönstret i kritiken är att individen och samhället "skapar" varandra och behöver varandra. Människor i samhällen och organisationer är individer och samtidigt bärare av kollektiva identiteter. Det är vi själva som är samhället.

Marknadens principer riskerar att underminera kapitalismen

På slutet kommer Etzioni med en tillspetsning som jag finner särskilt intressant och viktig: politiskt och moraliskt. Så här ungefär lyder hans tes i det avslutande kapitlet. Visserligen är inte ekonomismens teser uppfyllda i mänskligt handlande i allmänhet. De är specialfall, och ganska extrema sådana. Men det är möjligt att genom utbildning, propaganda, reklam och andra arrangemang i samhället förmå människor att mer och mer acceptera dessa principer för sitt handlande. Men *om* det lyckas – om radikal individualism, njutning för egen del och agerande utan hänsyn till samhälle eller moraliska principer – skulle slå igenom då skulle förutsättningarna för en marknadsekonomi raseras. Om varje avtal kan överträdas till en viss kostnad, om varje överenskommelse måste sättas på papper och säkras med ett bötesbelopp, då kommer ett system som bygger på tusentals fria överenskommelser på marknaden att helt enkelt bli orimligt dyrt.

Känns den här *underminerings*-tesen bekant? Det kanske beror på att vi känner igen fenomenet i praktiken: samhällen med hög tillit medborgarna emellan är både billigare och trevligare att leva i än samhällen där sådan tillit saknas (Lars Trägårdh har utvecklat detta och bl a jämfört Sverige och USA). Men den idéhistoriskt intresserade vet också att samma tankegång förekommer väl utvecklad redan hos den förste nationalekonomen av betydelse, moralfilosofen Adam Smith (1759, 1776). Han insåg att egennytta, som är marknadens drivkraft, lätt kunde ta överhanden. Om tävlingsandan och konkurrensen fick alltför stort utrymme skulle en marknadsekonomi bli omöjlig. Man får inte gå alltför brutalt fram på tävlingsbanan: knuffas eller fuska. Smith ansåg att det fanns två återhållande krafter: den ena är religionen och den andra vad han kallar "det allmänna ogillandet". Båda måste vårdas om marknadskapitalismen ska fungera.

6 Garrett Hardin och det gemensammas tragedi

Alla samhällsforskare vet att den överväldigande mängden av forskningsresultat stämmer någorlunda bra med det sunda förnuftet. Man blir inte särskilt överraskad av att överklassen går oftare på teater än arbetarklassen, eller över det faktum att om priset på en vara sänks så säljs det mera av den. Det är samhällsforskarens öde att mestadels kunna bekräfta, precisera och förfina vad de flesta vettiga människor kunde tänkt ut själva. Men det finns undantag. Då och då uppträder i teori eller empiri något som verkligen överraskar: som inte "vem som helst" kunde ha tänkt ut. Jag skall i kommande avsnitt berätta om samhällsvetenskapliga resultat av denna icke-förutsägbara sort.

Det första är något som brukar kallas "the tragedy of the commons" – allmänningens tragedi. Den brukar knytas till biologen Garrett Hardins namn, eftersom han i en berömd uppsats pekade på fenomenet och gav slagkraftiga exempel (Hardin 1968). Grundtanken är denna. Vi tänker oss att ett samhälle av lantbrukare förfogar över en gemensam betesyta. (Den som är hemmastadd i nordöstra USA, New England, känner igen begreppet *commons* som beteckning på en gemensam obebyggd plats i samhällenas mitt: tidigare använd för bete, numera – i den mån den finns kvar – ofta en park och en plats för gemensamma möten och evenemang.) Var och en anses ha rätten att släppa sina djur på bete i den gemensamma hagen. Vad som händer om var och en bara tänker på sig är att det gemensamma blir överutnyttjat. Om det redan finns så många betande djur som marken tål, utan att återväxten hämmas, är det ändå lönsamt för den enskilde ägaren att släppa in ett par till av sina egna djur. För honom står nämligen valet mellan bete (som blir något sämre än innan han släppte in dem) och inget bete alls. Resultatet kan bli överbetning och i värsta fall att marken utarmas och förstörs för all framtid.

Denna Hardins "tragedi" har diskuterats mycket, och utgör på sitt vis ett motexempel till teorin om den osynliga handen (Adam Smith 1776). Det är verkligen inte sant att den enskilde genom att "följa sitt eget intresse främjar även samhällets; mer effektivt än om han verkligen strävade efter att främja det". Tvärtom, faktiskt. Många exempel på samma dilemma finns runt omkring oss. Viktiga sådana finner man kring begränsat förnybara resurser i allmänhet, till exempel fisk i ett visst havsområde. Ett annat, slående exempel är bilköer i moderna städer, alltså överutnyttjande av den gemensamma trafikapparaten, till nackdel för alla.

Den vanliga lösningen på dilemmat har ansetts vara *tvingande beslut uppifrån*: någon måste tilldelas makt att fördela och ransonera den knappa resursen så att den utnyttjas på bästa sätt i stället för att slitas ner och i värsta fall förstöras. Aktuella debatter, till exempel om torskfisket i Nordsjön och Östersjön, eller trafikträngseln i London eller Stockholm, kan föras tillbaka till Hardins tankemodell och den gängse problemlösningen. Ransonering uppifrån kan ske på två olika sätt: antingen genom att överheten bestämmer vem som får ta vad (kvoter, begränsningar) eller via avgifter/skatter som bromsar användningen. (De marknadsekonomiskt troende föredrar givetvis den senare.)

7 Tragedin behöver inte vara en tragedi: Elinor Ostrom

När detta väl sjunkit in är det dags för nästa forskningsresultat. Den nordamerikanska statsvetaren Elinor Ostrom har studerat hushållningen med knappa resurser och funnit andra mönster än de marknadsekonomiska, och presenterat mera uppmuntrande analyser än Hardins.

Först några ord om personen. Elinor (Lin) Ostrom (1933-2012) kom från en fattig bakgrund i Kalifornien, studerade och gifte sig rikt. Men hon gav inte upp sina intellektuella ambitioner, sökte som sekreterare till UCLA, började på 1960-talet studera på avancerad nivå och tog 32 år gammal doktorsexamen i statsvetenskap.. Den 12 år äldre professorn Vincent Ostrom såg hennes potential, de gifte sig och flyttade till Indiana University, där de arbetade tillsammans till 2012, då de båda dog (han 17 dagar efter henne). Namnet och den skandinaviska anknytningen kommer genom Vincent; hans föräldrar utvandrade från Jämtland i slutet av 1910-talet. Elinor talade "skandinaviska" tillräckligt bra för att göra sig förstådd. Hon tilldelades 2009 Nobelbelöningen i ekonomisk vetenskap som den första kvinnan någonsin (delat med Oliver Williamson) men hade då redan fått flera priser och belöningar, bland andra Skytteanska priset av Uppsala universitet 1999.

Att nyttja gemensamma resurser

Elinor och Vincent Ostroms, forskning handlade i första hand om utnyttjande av naturresurser. Som de flesta framstående forskare arbetade hon från två håll: empiriska undersökningar och teoretiska hypoteser.

Hon studerade en rad konkreta fall av gemensamt resursutnyttjande, bland dem fiske i vissa kustregioner, för att se hur de som var närmast berörda hanterade situationen och dilemmat att balansera mellan kortsiktiga inkomster och långsiktig, hållbar avkastning. Det hon fann är både intressant och uppmuntrande. I många fall, alltså inte bara några enstaka, hade de lokala intressenterna (t ex fiskare) själva utarbetat regler som de fann rättvisa och rimliga, och som respekterade de ekologiska gränserna och grundkravet att resursen skulle kunna bevaras och nyttjas även i framtiden.

Ostrom har därefter i flera böcker och ett stort antal artiklar utvecklat förutsättningarna för att sådan "sidedes problemlösning" skall vara möjlig och ge rätt resultat. Titeln på hennes första stora bok i ämnet är belysande: *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action* (Ostrom 1990, på svenska *Allmänningen som samhällsinstitution*, 2009). Det är inte fråga om någon romantisering av lokalsamhället i största allmänhet, utan en skarp teoretisk analys. Under bestämda förutsättningar, där lokal tillit spelar stor roll, och med en klok organisering, är det möjligt att utan yttre tvång regleras hur gemensamma resurser ska användas.

Hur blir gemensamma resurser gemensamma?

Liksom de andra forskare jag nämnt måste Ostrom först göra upp med några basala antaganden inom ekonomisk vetenskap. En vanlig och accepterad tanke är att det finns två olika slag av ekonomiska nyttigheter: de brukar benämnas "rent privata" respektive "offentliga" (*public*). För den första kategorin är marknaden den rätta fördelningsmekanismen, för den andra sorten behövs staten och politiska beslut. Ostrom underkänner denna enkla uppdelning. I de verkliga fall som hon studerat är det varken marknadens utslag eller statens beslut som leder till resultat. Hon för in en tredje kategori av nyttigheter: *common-pool resources* (på svenska ungefär: gemensamt

tillgängliga resurser). Hon leds av sina empiriska undersökningar till en mer komplex bild av beslutsfattandet i ett samhälle. Titeln på hennes Nobelföreläsning är en bra sammanfattning. "Beyond markets and states: polycentric governance of complex economic systems."

Polycentrisk betyder att man måste förhålla sig till ett system som inte har ett enda centrum, men som inte heller är fullt decentraliserat (som den "perfekta" marknaden antas vara). I ett polycentriskt system har användarna av de gemensamt tillgängliga resurserna en viss beslutsmyndighet och kan lägga fast några av de regler som styr hur just den resursen ska användas. På det sättet kan de räkna hem många av de fördelar som det innebär att använda lokal kunskap. Dessutom kan de dra nytta av all överskottsinformation och det snabba lärande som man får genom *trial-and-error*. Å andra sidan måste man tackla sådana problem som lokalt maktmissbruk och ooberättigad diskriminering. Därför behövs någon statlig eller delstatlig funktion som reglerar vissa övergripande frågor.

Komplexitetens välsignelser

Man kan invända att sådan lokal kunskap och anpassad organisation blir väldigt specifik för varje plats och situation. Ostrom menar att det är fullt möjligt att genom samarbete mellan lokala kunskapsbärare och till exempel universitet i regionen dra ut generellt användbara slutsatser och rekommendationer. Eftersom polycentriska system har överlappande delsystem så kan information om vad som fungerar på ett ställe överföras och prövas på ett annat. Sammanslutningar av lokala aktörer kan uppmuntras att öka utbytet av information om relevanta lokala förhållande och vilka policy-experiment som har visat sig särskilt framgångsrika eller intressanta. Om man vårdar komplexiteten så kommer det alltid att finnas större system som kan tråda in när de små misslyckas, och vice versa.

Genom de många år då Vincent och Elinor Ostrom byggde upp en forskningsmiljö har deras teoretiska begrepp och modeller testats och förfinats. (Det berättas att hon och maken korresponderade med Garrett Hardin som ju stod för ett helt annat synsätt, och även bjöd honom på middag i hemmet. "Det är aldrig fel med en ärlig diskussion.") Man kallade sin enhet för Centrum för institutionell diversitet. Det viktigaste teoretiska redskapet (som också har använts av många andra) kallar man *Institutional Analysis and Development (IAD) framework*: en ram för tänkandet kring beslut i komplexa situationer som kan utvecklas och kombineras med olika andra vetenskapliga verktyg. Bland annat kan man använda spelteori i olika former: något som jag tror har stor potential för att förstå hur beslut fattas och hur samförstånd kan skapas.

Bortom kustfisket?

Ostroms forskning har väckt stor uppmärksamhet och betraktas som banbrytande inom statsvetenskapen och sociologin, numera också (men med större reservationer!) inom ekonomi. Det nya innebär att hon kunnat observera beteende som inte följer av enkla teorier om egenintresse eller *economic man*. Teoretiskt har hon i huvudsak kunnat hålla sig till etablerade begrepp inom modern statsvetenskap: sådana som *Communities*, *Institutions* och *Governance*. Huvudresultatet blir att det går att finna en god kombination av lokalt självbestämmande och skickligt utformade centrala institutioner och regelverk.

Allt detta är intressant, briljant och dessutom uppmuntrande: den goda viljan har fått ett erkännande inom de hårdare delarna av samhällsvetenskapen. Men man får inte bli så entusiastisk att man glömmer de kritiska frågorna. Låt vara att Ostroms teorier fungerar väl kring kustfiske och annan, liknande resurshantering. Vilka blir de mer precisa slutsatserna kring andra brännande samhällsfrågor: välfärdsproduktion som vård, utbildning och kultur? Har de något att säga om ödesfrågor som väpnat våld och terrorism, om diskriminering och rädslan för "den andre"? Jag tror faktiskt det, men då är vi ute på djupare, eller i varje sämre kartlagda, vatten.

8 Ord i rättan tid: om vetenskapen, tidsandan och de intellektuella

Både Hardins och Ostroms resultat har blivit viktiga och tankeställande bland i första hand ekologer och miljöpolitiker. Ostroms teser har dessutom, åtminstone i en allmän form, fått bredare genomslag än så. Resultaten har anknutit till tankar som många människor gått och burit på, men inte förmått att formulera på ett sätt som kunde konkurrera med den etablerade visdomen, framför allt inom den ekonomiska professionen. De har till slut fått vetenskapens legitimering av att problemen verkligen är problem och att de inte heller är olösliga.

Andra sådana "ord i rättan tid" som jag har upplevt under mina aktiva år är

- skriften om tillväxtens gränser (1971) som gav datoriserad legitimitet åt tanken att det kanske ändå inte gick att köra på med oändlig tillväxt på en ändlig planet (slagkraftigt formulerat av Kenneth Boulding långt tidigare)
- Robert Putnams studier (1992 och senare) om *socialt kapital* och värdet av samarbete utanför marknaden; hans resultat är starkt släkt med Ostroms men är skapade på helt andra sätt och utifrån andra frågor.

Det finns naturligtvis risker och tendenser till populistiska överslag på temat "det där har jag trott hela tiden!" Men kanske är det ändå mer sympatiskt med sådana än med det oinspirerande harvandet i det konventionella tänkandet mittfåra?

Jag har nu ägnat ganska mycket utrymme åt den ekonomiska eller ekonomistiska tankeramen, och kritiken mot den. Är den verkligen så viktig? Den store J M Keynes har ett besked och en förhoppning att redovisa:

The ideas of economists and political philosophers, both when they are right and when they are wrong, are more powerful than is commonly understood. Indeed, the world is ruled by little else. Practical men, who believe themselves to be quite exempt from any intellectual influence, are usually the slaves of some defunct economist.

Ekonomers och politiska tänkares idéer är kraftfullare – både när de har rätt och när de har fel – än man vanligen inser. I själva verket styrs världen nästan enbart av sådana. Praktiska människor som tror sig stå helt fria från varje slag av intellektuellt inflytande är vanligen slavar under tankar från någon avdöd ekonom.

Men samme Keynes säger som sin förhoppning att de "ekonomiska" värdena kan fasas ut när utvecklingen befriat oss ur knapphetens tvång (här i Christer Sannes översättning):

Jag ser därför hur vi är fria att återvända till några av de säkraste och mest pålitliga principerna i religion och traditionell dygd – att girighet är ett ont, att utkrävandet av ocker är en försyndelse och att kärleken till pengar är avskyvärd.

Det finns alltså ett antal dilemman som har att göra med de intellektuella och tidsandan. Jag vill knyta två reflexioner till detta.

Tidsandan i dag tycks rymma accept för ganska motstridiga budskap. Det är fullt klart att gemensamhetens utforskare som Elinor Ostrom, Robert Putnam och Amitai Etzioni väcker intresse och får stark respons. Samtidigt finns en stor uppskattning för Milton Friedman och andra ekonomer av den extremt nyliberala sorten, för Thatcherismen ("there is no such thing as society") och för Ayn Rand, som på allvar hävdade att marknaden är klokare än människorna.

Rollen som intellektuell verkar oklar och flytande i dagens samhälle. De flesta intellektuellas problem är inte att de/vi riskerar att få för stort genomslag, utan det motsatta: att de inte hittar fram till någon större allmänhet som lyssnar. Så förhåller det sig för de flesta av oss, i snuttifieringens och massmedialiseringens samhälle. Den klassiska bestämningen av intellektuell, en person som med sina idéer söker påverka samhällsutvecklingen, kan fortfarande fungera förpliktande. Det skulle vara bra om det reserveras för dem som *obundna av yttre intressen tar till orda i tidens stora frågor*. Det finns mycket kvar att göra för att vinna ny respekt för det sättet att förhålla sig.

9 Det gemensamma och den svenska samhällsmodellen

Den svenska modellen – välfärd för alla med gemensam offentlig finansiering – bildar ju en tydlig, om än inte extrem, kontrast till de marknadsmekanismer och konkurrensteser som ekonomismen, det neo-klassiska paradigmet, föreskriver. Därför är det intressant att fråga efter de teoretiska grunderna för den. Men man finner inga fasta och tydliga sådana. Det finns många influenser: Gunnar och Alva Myrdal, Ernst Wigforss, den brittiske socialpolitiska forskaren Richard Titmuss, Rudolf Meidner och Gösta Rehn. Några av dem styrker sig med en portion *marxism light*, men ingen är egentligen marxist. Modellen har byggt mer på pragmatism än på teori, men trots (eller tack vare?) detta har den haft intressanta konsekvenser i praktisk politik.

Det intressanta begreppet *statsindividualism* introduceras av Henrik Berggren och Lars Trägårdh i boken *År svensken människa - gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. (2006). Den teoretiska basen i sig kanske inte heller är så intressant, men den eklektiska teorin kan förklara att modellen står rätt försvarslös när samhällsandan ändras och politiska krafter kan vädja till den välbeställda medelklassens egenintressen. Med till stora delar marknadsekonomiska argument kan det gå *lite för lätt* att underminera modellen och bryta sönder gemenskapen.

Men nu talar vi om teorier *för* gemenskap och kritik *mot* den marknadsekonomiska modellen. Jag vill därför till slut söka en anknytning till vår samtids politiska och kulturella debatter genom att kort kommentera tre böcker från senare år, som alla tre förhåller sig till den ekonomistiska tankemodellen, och dessutom i ganska hög grad utnyttjar de alternativa perspektiv som jag har påmint om.

Dan Andersson: *Tillsammans – i lust eller blomstring?* Hjalmarsson & Högberg 2012

Irene Wennemo: *Det gemensamma: Om den svenska välfärdsmodellen*. Atlas 2014

Kerstin Jacobsson, red.: *Känslan för det allmänna*. Borea Bokförlag 2010

Dan Andersson. Nationalekonom, LO-ekonom under många år, statssekreterare (en kort tid) och numera oberoende författare.

- Ämbetsmannaidealets återupprättande
- "Naturliga" monopol och informationsasymmetri
- Individens självständighet förutsättning för stöd till det gemensamma

Irene Wennemo. Dr i sociologi, utredare vid bl a LO, sekreterare i socialförsäkringsutredningen (sedan hösten 2014 statssekreterare i Arbetsmarknadsdepartementet)

- Varför uppstår välfärdsstaten i Sverige? (Teoretiska och historiska förklaringar)
- Generell välfärd: allas förmån och allas ansvar (refererar till Myrdal & Myrdal)
- Ett arv värt att försvara?

Kerstin Jacobsson (red). Professor i sociologi, Södertörns högskola; även verksam i SCORE. I boken medverkar flera författare, huvudsakligen med fallstudier med relevans för "det allmänna"

- Moraliska kontrakt och reciprocitet (KJ)
- Hur det en gång började: "folkrörelsesocialismen" (Herman Schmid)
- Civilsamhället och ett medborgerligt medvetande

Referenser

Huvudreferenser

Etzioni, Amitai (1988): *The moral dimension. Toward a new economics*. The Free Press, Macmillan, New York

Etzioni, Amitai (1993): *The Spirit of Community. Rights, Responsibilities, and the Communitarian Agenda*. Crown Publishers, Inc./New York

Marglin, Stephen A. (2008): *The Dismal Science. How Thinking like an Economist Undermines Community*. Harvard University Press

Ostrom, Elinor (1990): *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press (Svensk översättning *Allmänningen som samhällsinstitution*. Arkiv förlag 2009)

Ostrom, Elinor (2009): "Beyond Markets and States: Polycentric Governance of Complex Economic Systems." Prize Lecture, December 8, 2009. Stockholm: Nobelstiftelsen

Aktuellt om den svenska välfärdsmodellen

Andersson, Dan (2012): *Tillsammans – i lust eller blomstring?* Hjalmarsson & Högberg

Wennemo, Irene (2014): *Det gemensamma: Om den svenska välfärdsmodellen*. Premiss förlag/Arena idé

Jacobsson, Kerstin red. (2010): *Känslan för det allmänna*. Borea Bokförlag

Övriga referenser

Baumol, William J (1967): "Macroeconomics of Unbalanced Growth: the Anatomy of Urban Crisis". *The American Economic Review*, Vol 57, nr 3, 1967

- Bell, Daniel (1973) *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Basic Books
- Berggren, Henrik och Lars Trägårdh (2006): *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Norstedts
- Carlgrén, Andreas, Eklund, Klas, Rockström, Johan (2014): "Vi måste börja mäta välfärd på andra sätt än med BNP". DN debatt 6 juli 2014
- Dahrendorf, Ralf (2004): "Rhenlandsmodellen skakad men inte död." *Dagens Nyheter* 2004-08-22
- Eklund, Klas (2004): *Vår ekonomi*. En introduktion till samhällsekonomi. Prisma
- Elgin, Duane and Mitchell, Arnold (1977): "Voluntary Simplicity (3)". *The Co-Evolution Quarterly*, 1977, pp 4-19
- Fogel, Robert (1999): "Catching up with the economy". *American Economic Review*, Vol. 89, No 1: March, pp 1-21
- Galbraith, John Kenneth (1973): "Power and the Useful Economist". *The American Economic Review*, Vol 63, No 1, March, pp. 1-11
- Galbraith, John Kenneth (1959): *Överflödets samhälle*. Tidens förlag (Original: *The Affluent Society*, 1958)
- Hardin, Garrett (1968): "The Tragedy of the Commons." *Science* vol 162, 1243-1248
- Heilbroner, Robert L (1967): *Utopister och samhällsodanare. Stora ekonomiska tänkares liv och idéer*. Natur och kultur, Stockholm (eng originalets titel: *The Worldly Philosophers. The lives, times, and ideas of the great economic thinkers*, Clarion Book, New York 1953)
- Heilbroner, Robert L (1980): *Marxism: For and Against*. New York: Norton
- Idéer om välfärd*. Volym 2 i Tidens idéserie. Tidens Förlag, Stockholm 1990
- Illich, Ivan (1982): *Det gemenskapande samhället*. Federativs förlag, Stockholm (eng originalets titel: *Tools for Conviviality*)
- Ingelstam, Lars (1980): *Arbetets värde och tidens bruk – en framtidsstudie*. Stockholm: LiberFörlag Framtidsbilder
- Ingelstam, Lars (2007): *Ekonomi på plats*. Centrum för kommunstrategiska studier, Linköping/Norrköping
- Ingelstam, Lars (2012): *System - att tänka över samhälle och teknik* (2. upplagan). Eskilstuna: Energimyndigheten
- Jansson, Jan Owen (2013): *The Economics of Services. Development and Policy*. Second edition. Cheltenham: Edward Elgar
- Jansson, Jan Owen (2006): *Ekonomi och politik för tjänster*. Stockholm: SNS förlag
- Johansson, Sten (1974): "Mätning av sociala och medicinska effekter av sociala reformer". *Socialmedicinsk tidskrift* 7/1974
- Keynes, John M (1930): "Economic Possibilities for our Grandchildren" in *Essays in Persuasion*. Published in *Collected Writings of J M Keynes*, Vol IX, Macmillan, pp 321-332, London (1972). Se även Sanne (2014), nedan!
- Layard, Richard (2005): *Happiness. Lessons from a new science*. Penguin/Allen Lane
- Marglin, Stephen (1974): "What Do Bosses Do? The Origins and Functions of Hierarchy in Capitalist Production." *Review of Radical Political Economics*, Vol 6:60-112, Vol 7:20-37
- Myrdal, Alva och Gunnar (1934): *Kris i befolkningsfrågan*. Stockholm
- Myrdal, Gunnar (1930/1972): *Vetenskap och politik i nationalekonomi*. Norstedts, Stockholm
- Popper, Karl (1957): *The Poverty of Historicism*. London
- Putnam, Robert D. (1996) *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS förlag (eng original 1992)
- Putnam, Robert D. (2001) *Den ensamme bowlaren: den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse*. Stockholm: SNS förlag (eng original *Bowling Alone* 2000)
- Rand, Ayn (1983): *Kapitalismen: det okända idealet*. Under medverkan av Nathaniel Branden. Köping: Lindfors. (Engelska originalets titel: *Capitalism: the unknown ideal*.)
- Reich, Robert (1992): *The Work of Nations. Preparing ourselves for 21st century capitalism*. New York, Vintage Books

- Sanne, Christer (2014): "Våra barnbarns ekonomiska möjligheter." Kommenterad översättning av J M Keynes essä (1930). *Ordfront Magasin* Nr 3-4 2014
- Schumpeter, Joseph A (1943/1976): *Capitalism, Socialism and Democracy*. Georg Allen & Unwin Ltd, London
- Scitovsky, Tibor (1976): *The Joyless Economy*. Oxford University Press
- Smith, Adam (1759/1982): *The Theory of Moral Sentiments*. Liberty Classics, Indianapolis
- Smith, Adam (1776/1973): *The Wealth of Nations*. Penguin Books Ltd, Suffolk
- Svallfors, Stefan (1992): *Den stabila välfärdsopinionen*. Attityder till svensk välfärdspolitik 1986–1992. Sociologiska institutionen, Umeå universitet
- Svallfors, Stefan (2012): *Trygg, stöttande, tillitsfull? Svenskarnas syn på socialförsäkringarna*. Underlag till den parlamentariska socialförsäkringskommittén. Socialdepartementet.
- Tarschys, Daniel m fl (1975): *Offentlig sektor i tillväxt*. SNS/Forum, Stockholm
- Tengström, Emin (1978): *Om samskap och sekundärekonomi*. Centrum för tvärvetenskap, Göteborgs universitet, Göteborg
- Titmuss, Richard M (1958): *Essays on 'The Welfare State'*. London
- Weber, Max (1978): *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. Argos, Lund. (tyska originalets titel: *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. 1904)
- Wiener, Norbert (1950): *The Human Use of Human Beings: cybernetics and society*. Houghton Mifflin, Boston. En svensk översättning, *Materia, maskiner, människor*, publicerades första gången 1952.
- Vogel, Joachim red (2004): *Perpektiv på välfärden 2004*. Rapport 106, Levnadsförhållanden. Stockholm: SCB
- VonNeumann, John & Morgenstern, Oscar (1944): *Theory of games and economic behavior*. Princeton, N J: Princeton University Press
- Zetterberg, Hans L och Busch, Karin (1975): "Allmänhetens prioriteringar av offentlig och privat konsumtion", i Tarschys (1975)